

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз билим берүү академиясы,
жетектөөчү илимий кызматкер,
Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары*

**КООМДУН ИНДУСТРИЯЛАШЫНЫН ҮЙ-БҮЛӨЛӨРДҮН ЖАНА БАЛДАРДЫН
АДЕПТИК-РУХИЙ АБАЛЫНА ТИЙГИЗГЕН ТААСИРИ**

*Жумабаева Гулайым Абдысаматовна,
кандидат педагогических наук,
Кыргызская академия образования,
ведущий научный сотрудник,
Кыргызская Республика, город Бишкек*

**ВЛИЯНИЕ ИНДУСТРИАЛИЗАЦИИ ОБЩЕСТВА НА
ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СЕМЬИ И ДЕТЕЙ**

*Zhumabayeva Gulaiym Abdysamatovna,
Candidate of Pedagogical Sciences,
Kyrgyz Academy of Education,
Acting Chief Researcher,
Kyrgyz Republic, Bishkek city*

**THE INFLUENCE OF INDUSTRIALIZATION ON THE SPIRITUAL
AND MORAL EDUCATION OF STUDENTS**

Аннотация: Макалада ХХ кылымда коомдун индустриалдашынын үй-бүлөнүн, балдардын адептик-рухий абалына таасири, коомдун, үй-бүлөнүн өзгөрүшү, мектептеги, үй-бүлөдөгү тарбиянын кемчиликтери, дүйнөлүк тенденциялар баяндалган. Массалык стандартташуу, борбордошуу, максималдашуу, синхрондошуу, дезинформация, деструкция ж.б. орун алган. Массалык мектептер бирдей ой жүгүрткөн бүтүрүүчүлөрдү чыгарган. Толук үй-бүлөлөр азайып, толук эмес үй-бүлөлөрдүн өсүшү да окуучулардын адептик-рухий тарбиясына терс таасир эткен. Мурдагы тартип менен

азыркы тарбиядагы реалдуулуктун себеп-натыйжа байланышы макалада ачыкталган. ХХI кылымда коом индустриялык багыттан постиндустриялык багытка бурулду. ЖОЖдорго, мектептерге мурдагыдай билим берип, тарбиялаганга болбой калды. Мектепте бирдей стандарт, программа менен массалык билим берилсе, оригиналдуу ой жүгүрткөн инсанды даярдай албайт. Ар башка окуу план, программа менен иштеген мектептер пайда болуп, үй-бүлөдө ата-энелерди балдарына билим берүүгө, тарбиялоого кызыктыруу – мезгилдин талабы.

Аннотация: В статье описываются: влияние индустриализации общества на духовно-нравственное состояние семьи и детей, изменение семьи и общества, пробелы воспитания в семье и школе, мировые тенденции XX века, массовая стандартизация, массовое образование, централизация, максимализация, деструкция, дезинформация, синхронизация и т.д. Школы выпускали выпускников с одинаковым мышлением. Увеличились неполные семьи, полных семей стало меньше. Это повлияло на духовно-нравственное состояние детей отрицательно. Автор описывает причинно-следственные связи прошлого порядка общества и настоящую реальность воспитательной работы. В XXI веке общество вернулось от индустриального строя к постиндустриальному. Вузам и школам нецелесообразно работать по старому. Массовые школы с одинаковым стандартом и программой не могут готовить выпускников с оригинальным мышлением. Должны быть новые школы с разнообразным учебным планом, программой и параллельно в семьях дети должны обучаться и воспитываться, это требование времени.

Annotation: The article describes: the impact of industrialization of society on the spiritual and moral state of the family and children, changes in the family and society, gaps in upbringing in the family and school, world trends of the twentieth century, mass standardization, mass education, centralization, maximization, disruption, disinformation, synchronization, etc. Mass schools produced graduates with the same mindset. Single-parent families increased, complete families became fewer. This affected the spiritual and moral state of children negatively. The author describes the cause-and-effect relationships of the past order of society and the present reality of educational work. In the 21st century, society has returned from the industrial order to the post-industrial direction. It is inappropriate for universities and schools to work in the old way. Mass schools with the same standard and program cannot prepare graduates with

original thinking. There should be new schools with a diverse curriculum, program and in parallel in families children should be trained and educated, it is a requirement of time.

Түйүндүү сөздөр: индустриялык коом, толук жана толук эмес үй-бүлөлөр, тарбиянын кемчиликтери, дүйнөлүк тенденция, азыркы багыт.

Ключевые слова: индустриальное общество, полные и неполные семьи, пробелы воспитания, мировые тенденции, современные направления.

Key words: industrial society, complete and incomplete families, gaps in upbringing, global trends, modern directions.

Киришүү. Өткөн кылымдын башына чейин балдарды үй-бүлө тарбиялап, колунан келген билимин берип келген. Өткөн кылымдын башында индустриялуу коом пайда болгон. Мурда үй-бүлө аткарып келген функцияны коом өз мойнуна ала баштаган. Балдарга билим берүүнү жана тарбиялоону мектеп мойнуна алган. Мурда оорулуу адам үйүндө дарыланчу, кийин ооруканада дарыланчп калды. Үй-бүлө өзүнүн салмагын акырындап төмөндөтүп, үй-бүлөлүк мамилелер өзгөргөн. Коомдун да структурасы өзгөргөн. Маданий, социалдык институттар радикалдык өзгөрүүгө дуушар болушкан. Адамдардын көпчүлүк убактысы сыртта өтүп калган.

Эне тилде сүйлөгөндү бала үй-бүлөдө үйрөнөт. Бала бакчага барган балдар орус тилине үйрөнүп, эне тили унутула баштаган. Тың элдер өз маданиятын, эне тилин сактап калды, майда улуттар чоң улуттун ичине сиңип жатышты.

Ар бир өлкөнүн өз идеологиясы болду, ар ким өз тилинде сүйлөдү. Бирок бардык элдин жашоосунда паралеллдүүлүк болгон. Эл массалык эс алган, массалык билим берилген. Массалык деструкция, стандартташуу, борбордошуу, максималдашуу, дезинформация, синхрондошуу ж.б. орун алган. Эл батыштын же чыгыштын принциптерин кармаган, бирок бардык жерде коомдук жашоонун үстөмдүгү орногон. Бардык континенттерде жашаган элдер эртең

менен туруп, тамак ичип, жумушка чыккан. Сегиз саат иштеп, бир убакта үйүнө кайтып, уктаган. Элдери окшош кийинген. Бирдей ойлонуп, стандартташкан типтер пайда болгон. Синхрондуу (грек. *synchronismos*-бир мезгилдүү) массалык системанын ыргагы бардык жерде байкалган. Индустриалдуу коомдо саясий, социалдык, маданий басым үй-бүлөлөргө таасир эткен. Доордун өзгөрүшүнө жараша үй-бүлө аныксыздыкка дуушар болгон. Бул социалдык, саясий, үй-бүлөлүк институттардын ишине жана балдардын адептик-рухий тарбиясына таасир эткен [1, 10-25].

Изилдөөнүн максаты: Доордун өзгөрүшүнө жараша тарбиянын актуалдуу маселелериндеги өзгөрүүлөргө жараша мугалимдерге, ата-энелерге сунуштарды берүү, үй-бүлөнүн бекемдигинин адептик-рухий тарбиядагы маанисин ачуу.

Изилдөөнүн методдору: теориялык изилдөө, талдоо, анализдөө, синтездөө, салыштыруу; эмпирикалык методдор: мугалимдерди, ата-энелерди сурамжылоо, аңгемелешүү.

Негизги мазмун. Өткөн кылымдын башында толук эмес үй-бүлө аз кездешкен. Азыр толук эмес үй-бүлөлөр арбып, толук үй-бүлөлөр азайган. Мурда элдин көпчүлүгү бир никелүү модель менен жашаган. Азыр эки, үч же андан көп никеге тургандар бар. Социологдордун ырастоолоруна караганда экинчи, үчүнчү нике биринчиге караганда начар чыгып жатат. АКШда никеге турбай жашагандар арбын. Көпчүлүк жаштар аял албай жарандык никеде жашашат. Ар ким өз кызыкчылыгын ойлоп, никеге турбайт. Ажырашып кетсе, үй-мүлкүн бөлгүсү келбейт.

Үй-бүлө менен коомдун идеалдуу мамилеси – бул гармония, бири-бирине ыңгайлашып жашоо. Мындай шартта карама-каршылык болбойт. Инсанды (падышаны) коом коргоп, үй-бүлөлөрдү өзүнө баш ийдирсе үй-бүлөлөр кыйынчылыкка дуушар болушат [3, с. 75]. 1-2-революцияда, жарандык согушта, коллективдештирүүдө, репрессияда, 1-2-дүйнөлүк согушта, ачкачылыкта, талкаланган шаарларды калыбына

келтирүүдө ж.б. үй-бүлөлөр кыйынчылыкка дуушар болгон.

Мурда жумушсуздук деген түшүнүк болгон эмес. Биздин чоң аталар да иштеген, бирок алар маяна алуу үчүн эмес, тиричиликке керек азык-түлүк, буюм-терим ж.б. өндүрүү үчүн иштеген. Үй-бүлөлөр толук болгон кезде элдин ден соолугу чың болгон. Азыр оорукчандар арбын. Адамдын физикалык жактан өнүгүшү – гармониялуу жашоонун зарыл шарты. Окумуштуулар мурда адамдын табигаты тез өзгөрөт, – деп ойлогон. Мурунку адамдарда ичи тардык, көрө албастык, коркуу ж.б. негативдүү сапаттар болсо, азыр да бар. Массалык билим берүү системасы алардан арылуу керектигин балдарга айтып келүүдө, бирок арылган жок. Кылмыш үчүн адам жазаланат, бирок ал токтогон жок. «Мыйзамдар, инструкциялар моралдык норма болбойт» (Ганс Кюнг).

Адамдардын моралдык сапаттары оңой менен өзгөрбөйт. Ж.Ж. Руссо менен М.Ф.Вольтер коомдун өнүшү менен адамдын моралдык сапаттарынын өзгөрүшү боюнча карама-каршы пикирде болгон. Ж.Ж. Руссо: «Коомдун өзгөрүшү менен адамдын адепахлагы кошо өзгөрүп, башка мүнөзгө ээ болот. Цивилизациянын өнүгүшү адамдын адебинин төмөндөшүнө өбөлгө болот», – деген. М.Ф. Вольтер: «Прогресс менен кошо адамдын адеби да оңолот», – деп ойлогон [1, 26-б.].

Массалык билим берүү менен коом, өндүрүш, илим, техника, технология ж.б. өнүккөн. Ошого карабастан тарбияда кемчиликтер болгон. Я. Корчак: «Азыркы мектеп баланын ыңгайлуу болушун талап кылат. Айтканды уккан, тил алчаак баланы тарбиялоону максат кылат. Алардын эрксиз, турмушка ыңгайлаша албаган жан болуп чыгарын эч ким ойлобойт», – деген. Бийлик өзү каалагандай адамды калыптандыргысы келген. Ал псевдо-илимдин өсүп чыгышына өбөлгө болгон. «Формалдуу билим берүүнүн, идеологиялык диктаттын, псевдо-илимдин, эмгекке үйрөтүлбөгөн, И.Ф. Герберттик тарбиялоочу билим берүүнүн ж.б. кемчилиги бар» [2, 50-52-бб.]. «Адамда физикалык өнү-

гүү болбосо, адам акылын гана өнүктүрүүгө багыт алса, гиподинамия шартында гармониялуу өнүкмөк тургай, башы глобустай, колу-буту рахит оорусуна чалдыккан баладай болуп өзгөрөт» [1]. Идеологиялык диктат далай адамды сындырган. «Инсанды сындырган жамаат ага карата жандармдын ролун аткарып калат. Бул гумандуу мамилени жокко чыгарат» [4]. Мурда инклюзивдүү билим берүү болгон эмес, азыр ал керек.

Азыр дүйнө жүзүнүн жаштары адам менен мамиле түзүү боюнча кыйналууда. Бул – мурдагы тарбиядагы кемчиликтин натыйжасы. Никеге турган түгөйдүн жарымынан көбү ажырашып жатат. Ажырашкан үй-бүлөнүн баласынын өзүн өзү баалоосу, көзөмөлдөөсү төмөн болот. Сабакка жетишүүсү, билим сапаты начарлайт. Балада өмүр бою кала турган эмоционалдык, физиологиялык көйгөйлөр пайда болот. Бала инсан катары өнүкмөк тургай, адептик, руханий, социалдык кризиске дуушар болот. Адам менен мамиле түзүүдө, маселе чечүүдө кыйналат. Жоопкерчиликсиз болуп чоңоёт. Толук үй-бүлөдөн чыккан жаштарга караганда толук эмес үй-бүлөдөн чыккан жаштар көбүрөөк ажырашат [5, 275-б.].

Үй-бүлөлөрдүн ажырашына төмөнкү факторлор таасир этет: мамиле түзүүдөн кыйналуу, жоопкерчиликсиздик; ажырашууга мыйзамдын жеңилдиги; ажырашкан жаштарга коомдун кайдигердиги; «балага мамлекет камкордук көрүп, коргойт» – деген иллюзия; көп өлкөлөр үчүн балдардын төрөлүшүн азайтуу «пайдалуу» (соцфонддо каражат үнөмдөлөт, мамлекеттик субсидия жеңилдейт).

Манас эпосунда: «кызы талак бурутту, бурут деген журутту, курутталы» деп айтылат. «Кыздардын талак калышы – калк үчүн чоң трагедия экендигин мурдагы адамдар билген. Ал эми өткөн кылымда үй-бүлөнү сактап калуунун маанисин илим жеткиликтүү түшүндүргөн эмес. Ошондуктан ажырашуу арбыган. Адабияттарда Л. Андрееванын «Түпсүз», А. Куприндин «Чуңкур», В. Ивановдун «Эрос», М. Кузьминдин «Санин», А. Колонтайдын «Жаңы мораль жана жумушчу класс» (1919), «Эркин сүйүү»

(1926) деген чыгармалары чыккан. «Королева-аары, жумушчу-аарылардын балдарын төрөйт» деген сыяктуу «мораль» пайда болгон. А.Б. Залкиндин «Революциялык пролетариаттын он эки жыныстык осуяты» (1924) чыккан. Распутиндин бей-адеп жашоосу жазылган. Ушундай «моралдан», жарандык согуштан кийин балдар үйүнө жаш жеткинчектер толгон [5].

3. Фрейддин Концепциясынан (невроздун себеби – секстен кармануу) кийин кыздын аруу-таза жүрүшү Батышта «соо эмес» деген абалга чейин жеткен [7, 31-б.]. Планетада элдин көбөйүшү – олуттуу көйгөй (ашыкча жүк), катары эсептеген өлкөлөр бар. Үй-бүлөнү ажыраштырууга кызыкдар мамлекеттер бар. Баланын төрөлүшүн азайтуу боюнча саясат жүргүзгөн мамлекеттер (Кытай, Индия ж.б.) бар. 1921-жылы Англияда Мэри Стоупс баланын төрөлүшүн көзөмөлдөө (аборт жасаган) клиникасын ачкан. [5, 234-бет]. АКШда да ал практикаланат. М. Стоупс: «Үй-бүлөнү пландаштыруу керек, көп балалуу болуу – жардылыкка өбөлгө болот» – деп эсептеген.

«Өзүмчүл индивидуализмдеги мораль: «менин бактылуу жашоом – коомдун жана баламдын бактылуу жашоосунан маанилүү, ага жолтоо болгон тартипти бузуш керек. Бактысыз никеден эркин сүйүү артык». Баланын бактысы үчүн үй-бүлөсүн сактап калган аялдарды карьера жасап кеткен аялдар басынткан. Никесиз төрөгөн келиндерди коом сындабай калган. Атанын статусу жана аброю төмөндөгөн. Аялдын өзүн реализациялоо укугу биринчи орунга коюлуп, баланын укугу жеткиликтүү коргобой калган. Баланын тарбиясына ал терс таасир этерин ойлогон эмес. Элдин руханий баалуулуктарынын наркынын төмөндөшү үй-бүлөлүк деградация менен коштолгон.

Өзүмчүл индивидуализмдин натыйжасы: чоң шаарларда балдарга караганда карылардын көбөйүшү, адамдардын балалуу болгусу келбей калышы, аял менен эркектин мамилеси үй-бүлө түзүү үчүн эмес, көңүл ачууга кызыкдар болушу. Жаңы жаштар кыймылдарынын пайда болушу. Жалгыздыктан жапа чеккендердин көбөйүшү. Азыр

бизде да жалгыздыктын ачуу даамын татып калгандар бар. «Булулттар, жан кейиткен жалгыздыкты унуткар», (Г. Сатылганова) деген сыяктуу ырлар – анын натыйжасы.

«Репродуктивдүү ден соолук», «сексуалдык билим берүү» деген «мотив» менен презервативдер мектепте таратылды. Порнографиялык сүрөттөр чыкты. Жыныстык «билим» берүү Ата Мекендик педагогикада болгон эмес. Ажырашкандардын көпчүлүгү – эркин сүйүүнү тандагандар. «Социалдык шарттардын, моралдык жүрүм-турумдун начарлашынын (эркин сүйүүнүн) натыйжасында зыяндуу микроорганизмдер, жыныстык жол менен жугуучу оорулар арбыды» (В.С. Кукушин) [5, 225.]. Жер жүзүндө КИЖС/АИВ (СПИД/ВИЧ) жугузгандар 2002-жылы 34 миллиондон ашкан. Африканын экваторунун түштүгүндө эле 23 миллион адам аны жугузган. 2010-жылга чейин анын эпидемиясы тараган 23 өлкөдө 66 миллион оорулуулар өлгөн. 18-40 жаштагы аялдар анын 70% түзөт [5, 227-б.]. Бирок аны жугузган оорулуулар азайган жок. 2022-жылы имунно-дефициттүү оорулуулар 39 миллионго жетти [3]. Жыныстык «билим» берүүдөн кийин РФда Украинада КИЖСнын (СПИДдин) жугузуунун темпи азайган эмес. РФда 1995-жылы октябрда – 1006, 1996-жылы июнда – 1269, 1997-жылы ноябрда – 3327, 1998-жылы январда – 15000, 2001-жылы – январда 71500, декабрда – 140000га жеткен, б.а. жыл сайын 50% өскөн. Жыныстык жол менен жугузуучу оорулардын 52 түрү бар [5, 145-б.]. Кыздарга жеткиликтүү тарбия берилбей, эркиндик берилген. Таза жүргөн адам гана мындай жугуштуу дарттардан сакталып калары шексиз. Ошондуктан толук үй-бүлөлүк тарбиянын мааниси жогорулады.

РФда жыныстык «билим» берүүдөн кийин кыздардын бойго бүтүүсү арбыган. Бойго бүтүүдөн сактануучу каражаттарды үйрөткөндөн кийин да бойго бүтүү азайган эмес. Балдар бойго жете электе, жыныстык «билим» берүүдөн кийин аборттун саны көбөйгөн. Аборт уруксат берилген өлкөлөрдө адамдын жанынын наркы арзан бааланат. Жыныстык «билим» берилген

мектепте, берилбеген мектепке караганда көйгөйү көп болгон. Мындай «билим» өспүрүмдөрдү жыныстык активдүүлүккө, жеңил ойлуулукка, никесиз төрөлгөн балдардын, аборттун санынын өсүшүнө өбөлгө болгон. Азыр РФнын окумуштуулары: «сактануучу каражаттар жыныстык оорудан да, бойго бүтүүдөн да сактабайт». «Физиктер жакшы билишет, бетондон да суу өтүп кетет», «бүткүл дүйнө тешикчелерден турат». «Атомдук структурасында да боштук бар» – дешет [5, 237-238-бб].

Үй-бүлөнүн тартиби болот. Тартипсиз үй-бүлөнүн сакталышы кыйын. Кыз турмушка чыгардан мурда, тартип менен жашоонун жол-жобосун билгени дурус. Оруста макал бар: «Со своим уставом в чужой монастырь не ходят». Келинге үй-бүлөнүн тартиби жакпаса, «кетем» деп чыгат. Кыргызда «үй-бүлө – капкалуу шаар» деп, ажырашуу айыпталып келген. Үй-бүлөнү бузуу – шаарды бузуу сыяктуу жаман иш. Үй-бүлөнүн бузулушун В.С. Кукушин: «Развод – это бомба замедленного действия» деген. [5, 227-229-бб]. Кызга инсан катары калыптаныш үчүн толук үй-бүлөлүк тарбия зарыл.

Үй-бүлөнүн ажырашуусун бала атанын (эненин) өлүмүнөн да жаман кабыл алат. Атанын өлүмүнөн кийин бала, «атам жакшы болчу, эми чыдабашка айлам жок», – деп ойлойт. Ажырашкан үй-бүлөдө эненин атасына таарынычы болот, аялды стресске дуушар кылат. Күйөөсүнө таарынычы, негативдүү эмоциясы бар аялдын психикалык, физикалык абалы жесир аялдын абалынан начар болот, баланын дили, ден соолугу жетим баладан көп жабыр тартат [5, 228-б.].

1991-2010-жылдары экономикалык, каржылык маселелер жана инфляция менен байланышкан машакаттар көбөйдү. Баалар тынымсыз өсүп, кыйынчылык түзүлдү. Саясий, социалдык адилетсиздик жайылды. Массалык жумушсуздук пайда болду. Тамак-ашсыз, кийим-кечексиз, акчасыз калган үй-бүлөлөр арбыды. Банктардан миллиондогон акчаны тоноп, чет өлкөгө качып кеткен шылуундар пайда болду.

Туура саясат жүргүзүлгөн коомдо революция, митингдер болбош керек. КРда эки революция, миңдеген митингдер болду. Ооздукталбаган демократиянын жана социалдык теңсиздиктин натыйжасында «ак үй, көк үйгө» чуркаган аял-эркектер арбыды. Аялдардын эмансипациясы, эркектердин феминизациясы гендердик милдеттердин алмашып кетишине өбөлгө түздү. Миграциянын арбышы кароосуз калган балдардын санынын өсүшүнө «шарт» түздү. Үй-бүлөдөн качкан балдар, көчө балдары, социалдык жетимдер арбыды. Азыркы балдар үйүндөгүлөрдүн 5% – жетимдер, калгандары никесиз төрөлгөн, ата-энеси калтырган балдар. Өспүрүмдөр арасында кылмыштуулук, сойкулук өстү. АКШнын, Улуу Британиянын РФдын окумуштуулары: «балдар кылмыштуулугу толук эмес үй-бүлөлөрдүн тарбиясындагы кемчилиги менен байланыштуу» деп эсептешет [5, 229-б.].

Саясий чөйрөлөр коррупцияланбаса, ал өзү кылмыштын булагы болбосо, коом саясий-экономикалык, социалдык кризиске келбейт. Бийликте турган адамдардын моралдык нормаларды бузуп, адеп-ахлаксыз, атүгүл кылмыштуу «ишмердүүлүгүнүн» натыйжасы – чиновниктердин камалышы, коомдогу адилеттүүлүктүн жетишсиздиги, саясий маданияттын төмөндөшү.

«Эгер элдин менталитетин бузууну кааласаң, анын тилин жок кыл, элдин өзүн жок кылууну кааласаң, рухун өчүр» деген накыл сөз бар. Мурдагы саясатчылар жарандардын рухун басынтты. Сүйүктүү Мекенинде ачка калып, башка өлкөдө жумуш издеп, кор болгон адамдын руху албетте басынат. Өлкө эркиндикке жетти, бирок эркиндикти эңсеген жарандар Россия, Казакстан ж.б. өлкөдө жалданып иштөөгө аргасыз болду. А биз ошол саясатчыларды мыкты адам катары урматтаганбыз.

Коомдун адепсиздигинин натыйжасында табигый сырьелорду ач көздүк менен пайдаланышы жана табигатка таасир этиши экологиялык кризиске алып келди. Ал калктын иммунитетинин начарлашына таасир этти. COVID-19 эпидемиясы тараган кезде анын жетишсиздиги билинди.

Ичкилик ичкен карылар балдарга насаат айта албай, үлгү боло албай, абийирдин кризиси ыймандын дефицитине алып келди. Ыймансыздыкты мектеп ооздуктай албай калды. «Ыйман турар токтуктан, ыйман качар жоктуктан» деген накыл сөз бар [6]. Ата-энеси таштап кеткен, ачка болуп, санаага баткан балага «ыймандуу бол, уурдаба» деген сөздүн таасири минималдуу, андай баланын өз «философиясы» бар. «Ач бала ток бала бен ойнамайды, ач баланын кадырын ток бала ойламайды» (казак макалы). Толук эмес үй-бүлөдө чоңойгон балдардын тарбиясындагы кемчиликтин азабын эми коом тартууда. Элдин айрым бөлүгү деградацияга дуушар болууда. Зордук-зомбулук күч алууда. КРнын Генералдык Прокурорунун билдирүүсүнө караганда балдар кылмыштуулугу 2022-жылга караганда 2023-жылы 33% өскөн. 14-17 жаштагы өспүрүмдөр арасында адам өлтүрүү, зордуктоо ж.б. кылмыштар катталууда. Алардын ичинен 88 миңи мигранттардын балдары. Беш миңи – тууганында жашаган балдар (Кабар Азия. 22.06.2023). Адам билим алып, акыйкатты таанып, адамзатка жакшылык кылып, жашагысы келет. Бирок кара жанын карч уруп, жан багуунун айласын издегендер арбыды.

Ажырашууга кыргыз элинин мамилеси терс болгон. Балага үй-бүлө берген тарбияны коом бере албайт. Коом берген тарбияны үй-бүлө бере албайт. Ата берген тарбияны эне бере албайт. Эне берген тарбияны ата бере албайт. Чоң ата менен чоң эненин турмуштук тажрыйбасы бай болот. Алардын балага берген тарбиясын ата эне бере албайт. Ага-эже да бөбөгүнө үлгү-өрнөк болуп, камкордук көрөт. Бир туугандын да тарбияда орду бар. Ата кайратын, эне камкордугун, чоң ата, чоң эненин акылмандуулугун көрүп чоңойгон баланын тарбиясы менен, атадан, чоң-ата, чоң-энеден бөлүнгөн баланын тарбиясынын айырмасы чоң.

Мындай макалдар бар: Ажырышкандардын айыбы ачылат, ажырашпагандардын бактысы ачылат. Ата жакшы уул жакшы, эне жакшы кыз жакшы. Ата кебин эшиткен уул адеп тутат. Энеден тарбия башталат. Атанын

сөзү – акылдын көзү. Энесиз өскөн кыз эпсиз, атасыз уул – жетесиз. Атадан сөз уккан уул, энеден сөз уккан кыз жакшы өсөт. Аганы карап ини өсөт, эжени туурап синди өсөт. Тарбия башында катуу болсо, акыранда таттуу болот. Жеңеси жакшы болсо, сокур кыз ордун табат. Тартипти сен таппасаң, тартип сени табат [6].

Эми абалды кантип оңдойбуз, ошого көңүл бөлөлү. Мугалимдерди, ата-энелерди сурамжылоону жыйынтыктоо менен төмөнкү сунуштарды беребиз. Үй-бүлөлөрдүн ажырашуусун азайтуу боюнча атайы жаштарга лекцияларды окуш керек. Толук эмес үй-бүлөлөрдүн тарбиясындагы кемчиликтердин коомго зыянын түшүндүрүү, өзүмчүл индивидуализмдин зыяндуулугун жаштарга жеткирүү зарыл. Аталардын жоопкерчилигин жогорулатуу боюнча иш жүргүзүү, аял менен эркектин милдеттеринин айырмачылыгын түшүндүрүү абзел. Аялзаты үйдүн куту, эркек үй-бүлөнүн тиреги болорун түшүндүрүп, педагогикалык билимдүү эркектерди мектепке, ЖОЖдорго иштөөгө кызыктыруу керек. Эркек балдар эркек мугалимдин тарбиясын көрүшү керек.

Башкаларга мамиле кылганды, улууну урматтаганды, кичүүнү ызаттаганды, өзүн көзөмөлдөгөндү, жоопкерчиликти ж.б. үйрөтүш керек. Рухий соо коом түзүү үчүн балдар толук үй-бүлөнүн тарбиясын алыш керек. Адамдар жакшы уул, жакшы кыз, жакшы келин жана күйөө болууну үй-бүлөдөн үйрөнөт. Үй-бүлөнүн – институт деп айтылышы бекер эмес. Үй-бүлө толук болуш үчүн анын мүчөлөрү ынтымактын наркын, чогуу жашоонун жол-жобосун, жалпы кызыкчылык, турмуштук билим керек. Никесиз төрөлгөн балдары көп коом – рухий соо коом эмес. Рухий оорулуу коом болбош үчүн балдар никелүү үй-бүлөдө төрөлүп, тарбия көрүш керек.

Толук үй-бүлөнү сактап калуу – бул адамдардын ийгилиги, көбүнчө анда аялзатынын ролу чоң. Анткени үйдүн куту аялзаты болот. Эч ким үйдүн кутунан ажырагысы келбейт. Үйдүн куту боло албаган, өз милдетин аткарбаган, ашка-жүк, башка-жүк аялды эч ким жактырбайт.

Жактырбаган үй-бүлөдө келиндин жашап кетиши кыйын.

XXI кылымда коом индустриялык багыттан постиндустриялык багытка бурулду. ЖОЖдо, мектепте мурдагыдай билим берүү, тарбиялоо туура эмес болуп калды. Мектепте бирдей стандарт, бирдей программа менен массалык билим берилсе, оригиналдуу ой жүгүрткөн инсанды даярдай албайт. Ар башка окуу планы, программасы бар мектептер пайда болуш керек. Үй-бүлөдө ата-энелерди балдарына билим берүүгө, тарбиялоого кызыктыруу зарыл.

Корутунду. Үй-бүлөнүн сакталышы үчүн адамдардын өзүмчүлдүгүнөн калыстыгы жогору, сарандыгынан жоомарттыгы жогору, кырстыгынан мээрим жогору, амбициясынан акыл-эстүүлүгү жогору, түркөйлүгүнөн түшүнүктүүлүгү жогору болуш керек. Үйлөнө турган жаштар кичи пейил, сабырдуу, мүнөзү жакшы болуш керек. Ар ким өзүнүн жакшы аракетин сүйүүнүп, жаман жоругуна өкүнүп же уялса, өз ара туура мамиле түзүп, жашоонун жол-жобосун билсе, бири-бирин кечиришип тиричилик кылып кетүүгө үйрөтүлсө, үй-бүлө сакталып калат.

Эми толук үй-бүлөнүн тарбиядагы мааниси жөнүндө кыскача айта кетели. Толук үй-бүлөнүн мүчөлөрү жалгыздыктан жапа чекпейт. Баланын эң жакшы көргөн адамдары – ата-энеси, бир туугандары, чоң ата, чоң энеси, жакындары. Баланын жүрөгүндө ата-энесине, бир туугандарына ж.б. адамдарга карата сүйүү болбосо, адамдардын балага карата мээрим болбосо, балага өнүгүү турмак, жашоо кыйын. Бала кыйынчылыкта болгон кезде ата-эне, чоң ата, чоң эне, жакындары тирек болот. Үй-бүлөдө биргелешип иштеген эмгектин – натыйжалуулугу жогору болот. Көп түкүрсө көл болот. Баланы эмгекке, тартипке үй-бүлө үйрөткөндөй башкалар үйрөтө албайт. Бала үй-бүлөлүк эмгек, тартип аркылуу көп нерсеге үйрөнөт. Адамдар менен мамиле түзүп эмгектенгенди үйрөнгөн бала ийгиликке жетиши мүмкүн. Балдар толук үй-бүлөдө жашап, ийгиликке жетип, бактылуу жашасын.

Адабияттар:

1. Бурлацкий Ф. Новое мышление. – М., Изд. политической литературы. 1989. – С. 10-26.
2. Добаев К.Д. Новая школа – новое мышление. – Бишкек, 2023. – С. 50-52.
3. Имаралиева Ж.Р. Манас эпосун окутууда жамаат менен инсандын мамилеси. Известия Кыргызской академии образования. – Бишкек, 2023. – № 1 (59). – С. 71-77.
4. Исаков Б. Манастын жети осуяты. – Бишкек. 1997. – 27-б.
5. Кукушин В.С. Теория и методика воспитательной работы. – Ростов-на Дону, 2002. – С. 225-241.
6. Кыргыз макал-лакап, учкул сөздөрү. Жыйнаган М.Т. Ибрагимов. – Б. St.art.Ltd. 2008. – 596-б.
7. Психология личности в трудах зарубежных психологов. – СПб. Питер.2000. / З.Фрейд. По ту сторону удовольствия. – 31-б.

Рецензиялаган:

*Байгазиев С.О.,
филология илимдеринин доктору, профессор,
КББАнын академиги*